

Review

Yeni Kapitalizmin Türkiye Serüveni Turkey Adventure of New Capitalism

Adem Levent^a

Türkiye’de Yeni Kapitalizm (Siyaset, Din ve İş Dünyası)

Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan

İstanbul, 2014, İletişim Yayınları, 296 sayfa

Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan tarafından alan araştırmasına dayanarak ortaklaşa yazılan “Türkiye’de Yeni Kapitalizm (Siyaset, Din ve İş Dünyası)” adlı kitap, 1980 sonrası dönemde iş dünyasının ekonomik, siyasi ve kültürel koordinatlarını dönüştüren, yeni türden çıkar çatışmalarına yol açan ve Türkiye’de hükümet ile iş dünyası arasındaki ilişkileri değiştiren gelişmeler üzerinedir.

Yazarlar bu ilişkileri ele alırken, metodolojik bir giriş yaparak yeni kapitalizmi tanımladıktan sonra bu sürecin Türkiye’deki yansımalarını hem sivil toplum kuruluşları hem de yeni yeni sanayileşen belli başlı Anadolu şehirleri üzerinden analiz etmeye çalışmaktadırlar.

Buğra ve Savaşkan’a göre yeni kapitalizm, Karl Polanyi’nin ele aldığı şekliyle, “ekonominin toplumdaki yerini” değiştiren devasa bir kurumsal reform dalgası sayesinde doğdu. Daha önce mübadele ilişkilerinin dışında kalan alanlara da piyasaların yayılmasıyla birlikte, gelişmiş Batılı ülkelerde Keynesçi talep yönetimi ve refah devleti uygulamaları, çevre ülkelerinde ulusal kalkınmacılık, komünist partilerin yönettiği ülkelerde ise sosyalist planlama ortadan kalktı.

a Arş. Gör. Adem Levent, Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 49100 Muş
Çalışma alanları: İktisat metodolojisi; İktisat sosyolojisi; İktisadi düşünce
Elektronik posta: levent49@gmail.com

Bu süreçte, ulusal düzeydeki ekonomik politika seçenekleri aralığı uluslararası bağlam yüzünden daraldı, zira tüm ülkeler sermaye kaçıışı ve mali krizden sakınmak için uluslararası rekabet ve mali tasarruf gereklerine uymak zorundaydı. Ticari faaliyetlerin siyasi ve kültürel koordinatlarında da önemli değişimler oldu. Sanayi üretimi daha az gelişmiş bölgelere kaydı; ticari işletmeler yeniden yapılandı; hükümet ile sivil toplum kuruluşları arasında farklı sorumluluk ve iktidar paylaşımı tipleri getiren yeni kapitalist düzenleme biçimleri geliştikçe devlet-toplum ilişkileri yeniden şekillendi. Kültürel düzeyde ise farklı toplumların dine biçtiği rol konusunda büyük değişimler yaşandı. “Kamusal dinin dönüşü” ve “post-sekülerizm” kavramları etrafında dönen tartışmalar yeni kapitalizmin kültüründe dinin öne çıkışını yansıtıyordu (s. 17-18).

İşte yazarlara göre bu gelişmelerin iş dünyasındaki tezahürlerini incelemek, ekonomik ve siyasal sonuçlarını çözümlmek için Türkiye iyi bir örnek teşkil ediyor. Türkiye’de 1980 öncesi devlet müdahalesine bağlı korumacı ekonomik sistem, 1980 sonrasında yerini dünya ekonomisi ile bütünleşmiş piyasa güdümlü bir sisteme bıraktı. Özellikle, bu dönemde, sanayi üretiminin bazı taşra şehirlerine yayılması önemli bir gelişmeydi. Dolayısıyla popüler basında yer alan şekliyle “Anadolu Kaplanları” bu yeni sürecin yeni aktörleri olarak öne çıkmaktaydı.

Bu bağlamda kitap da din ile kapitalizm ve kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkiye dair yakıcı soruları ele alırken iş dünyasındaki kutuplaşmanın siyasal kaynakları ve sonuçları üzerinde durmaktadır. Yani kitapta *kapitalizmin yeni ruhunun* Türkiye’deki tezahürlerini incelemek için, kapitalist gelişmede dinin rolü üzerine tartışmalara yeniden değinilmektedir.

Böylece yazarlar Türkiye’deki iş hayatına dair, kapitalizmi, evrensel ve değişmez niteliklerinin ötesinde, tarihsel dönüşümleri ve toplumsal çeşitlilikleri içinde ele alarak anlamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, kapitalizmin belli bir toplumda aldığı biçiminin analizini yaparak katkı sağlamayı düşünmektedir (s. 22).

Buğra ve Savaşkan, kapitalizmi anlarken iş dünyasındaki bölünmelerde, ekonomik çıkar farklarının yanı sıra ülkelerdeki gelişmelerle ilgili siyasi tavırların ya da kültürel kimlik hatlarına göre biçimlenen farklı duruşların da rol oynayabileceğini savunmaktadırlar.

Bununla bağlantılı olarak kitap, tarihsel kurumsalcı gelenekten esinlenen bir yöntemsel yaklaşımı takip ediyor, incelenen gelişmelerin “orada ve şimdi” gerçekleştiğini, dolayısıyla toplumsal analizin tarihsel bir perspektifle sürdürülmesinin önemli olduğu anlayışını benimsemektedir (s. 26).

Türkiye’deki son dönemde hükûmet ile sanayiciler arasındaki ilişkileri de bu tarihsel kurumsalcı perspektifte inceleyen yazarlar, bir izlek bağımlılığı teorisine bağlı kalmadıkları uyarısında bulunarak hükûmet-iş adamı yakınlaşmalarını partikülarizm görüntüsü içerisinde anlamlandırmaktadırlar.

Kitabın birinci bölümünde bu partikülarist görüntü, Cumhuriyet’in kuruluşundan 1980’li yıllara kadar ele alınarak açıklanmaktadır. Yazarlara göre Türkiye Cumhuriyeti’ni kuranlar, kültürel ve ekonomik açıdan geri buldukları toplumu dönüştürmek için Batılı hukuki, toplumsal ve ekonomik kurumlardan ilham alarak topyekûn bir ulus inşasına giriştiler. Sekülerleşme bu projenin merkezî unsurlarından biriydi ve hiç kuşkusuz Cumhuriyet’in Osmanlı toplumsal düzeniyle kopuşunun en radikal veçhesiydi. Sanayi ve ticarete gayrimüslim azınlıkların egemenliği de 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin önemli bir özelliği idi ve bu durum bir hoşnutsuzluk kaynağıydı.

Bu tarihsel arka plan, yeni Cumhuriyet’in ulusal ekonomik bağımsızlığa vurgu yapmasında etkili oldu. Cumhuriyet dönemi iş adamları büyük ölçüde devlet desteğiyle başlangıç sermayelerini elde etmiş, ucuz kredi ve sınai girdi kaynaklarına ulaşmışlardı. Şirketleri, kapitalist ekonomi kurumlarının ve ideolojisinin toplumda tedricen yerleştiği ve kabul gördüğü bir süreç içinde ortaya çıkmadığı için, kâr amaçlı faaliyetlerinin temel meşruiyet kaynağı da devlet olmuştu.

Özel sektörün toplumsal konumu, büyük ölçüde, Cumhuriyetin ilk döneminin ekonomik gelişmeye olan yaklaşımının iki önemli özelliği tarafından belirlenmişti. Bir taraftan, özel sektörün ulusal ekonominin gelişiminde önemli rol oynayacağı, özel sektör faaliyetlerinin toplumsal meşruiyetinin de ekonomik gelişmeye katkı bağlamında belirleneceği öngörülmüştü. Diğer yandan, yeni iş adamlarının sınırlı girişim kapasitesi dikkate alınarak devletin üretim faaliyetlerinde doğrudan rol alması gerektiği, bu olmadan sürecin ilerleyemeyeceği kabul ediliyordu (s. 59-62).

1980 Sonrası Türkiye Toplumunda Ekonomi ve Dinin Değişen Yeri başlıklı ikinci bölüm, bu dönemi bir izlek bağımlılığı olmasa da hükümet ile iş dünyası arasındaki geleneksel partikülarist ilişkilerin Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden beri devam ettiği tezini sürdürmektedir.

Ayrıca eser, 1980 sonrası siyaset ile din arasındaki ilişkinin yeniden şekillenmesini, Türkiye'nin küresel piyasa sistemiyle bütünleşmesinin getirdiği yeni bir kültürel ve ekonomik bağlam içinde okumaktadır (s. 84).

Kitaba göre 1980 sonrası bu dönem, bir yandan Türkiye'nin küresel piyasa ekonomisiyle bütünleşmesine diğer yandan da siyasal İslam'ın yükselişine tanıklık etmektedir. Bu durum da hükümet ile iş dünyası arasında dinin bir ilişki sermayesi olarak yükselişini göstermektedir.

Yazarlar bu bölümde MSP'den SP'ye Millî Görüş Hareketi'nin siyasi panoramasını çıkarırken AKP¹ döneminde İslami siyasetin yerini muhafazakâr liberallığe bıraktığını söylemektedirler. Bu söylem değişikliğinin iki yönü vardır. Birincisi, bu söylem küresel piyasa ekonomisiyle bütünleşmeyi sağlayacaktır. İkincisi, din ilişki sermayesi olarak 1980 öncesi ilişkilerden farklılaşacaktır.

Kitabın üçüncü bölümü olan *Sermaye Birikiminin Yeni Siyasal İktisadı*, AKP dönemi hükümet ile iş adamları ilişkilerini ele alması açısından kitabın merkezi iddialarını barındıran bölümdür. Bu bölümün özeti âdetâ şu cümlede saklıdır: “AKP döneminin hükümet-iş adamı ilişkilerinde gözlenen partikülarist eğilimin, yasaların ihlalinden çok yasa değişiklikleriyle zaman zaman da yasaların etrafından dolanarak amaca ulaşılmasıyla ortaya çıkan bir eğilim olduğudur.” (s. 122).

Bu nedenle Kamu İhale Yasası ve Kamu İhale Kurumu (KİK) hükümet-iş adamı ilişkilerinin yasal çerçevesinin merkezinde durmaktadır. Böylece 2003-2013 arasında AKP hükümetleri ihale yarasını 29 kez değiştirmiştir (s. 125-126).

Kitap, 1980 sonrası dönemin bir diğer özelliğini de devletin geri çekilmesiyle gerçekleşen özelleştirme süreci olarak ele almaktadır. 2004'ten sonra özelleştirmeden elde edilen gelir ciddi şekilde arttı. Bununla beraber enerji sektöründe Hidroelektrik Enerji Santral (HES) sayısındaki artışın çevreye yaptığı olum-

1 Yazarlarca, kitap boyunca, bilinçli olarak “AKP” ifadesi kullanılmıştır. Kitabın güncel gelişmelere yaklaşımını anlamak adına bu değerlendirme boyunca da “AKP” ifadesi aynen kullanılacaktır.

suz etkiler de çok tartışıldı. Toplu Konut İdaresi Başkanlığının (TOKİ) faaliyet alanları ve kaynakları genişledi.

Fakat kitaba göre (Türkiye, 1980 sonrası küresel piyasa ekonomisiyle bütünleşmesine karşın) hükümetin kârlı işletme gelişimi alanlarını biçimlendirmede oynadığı rol, Türkiye ekonomisindeki yeniden yapılandırma sürecinde önemini kaybetmemiştir. Onun yerine kamu sektörüyle özel sektör arasındaki ilişkilerin yeni bir biçim aldığı görülüyor. Bazı şirketlerin gelişimi, hükümet-iş adamı ilişkilerindeki yeni örüntülerin doğasını gösteriyor.

Burada özellikle AKP döneminde başarılı olmuş olan on girişimcinin hikâyesi ele alınmıştır. Bunlar, Çalık Holding, İÇ Holding, Cengiz Grubu, Ethem Sancak, Fetah Tamince, Kiler Grubu, Kalyon Grubu, Kuzu Ailesi, Cihan Kamer ve Akın İpek.

Yani bu resim içinde yazarlar da şöyle bir yaklaşım devamlılığı görülmektedir: 1980 sonrasında Türkiye'deki hükümetle büyük iş adamları arasındaki ilişkilerin tarihsel bir özelliği olan partikülarizm hâlâ önemini korumaktadır.

Kitabın dördüncü bölümünde üç girişimci derneği ele alınmıştır. Bunlar, MÜSİAD, ASKON ve TUSKON'dur. Yazarlara göre bu dernekler, Türkiye'de siyasal İslam'ın yükselişine paralel olarak doğup gelişmişlerdir. Siyasal İslam'ın toplumsal tabanındaki bu örgütlerin, her şeyden önce, siyasi otoriteyle ilişkilerinin doğasını ve farklı sektörler ve bölgelerde bulunan farklı büyüklükteki girişimciler arasında bağ kurmak için dinî bir ilişki sermayesi olarak kullanma becerilerini dikkate alarak tanımlamak gerekiyor. Bu dernekleri siyasal İslam'ın tabanı dışında kalan örgütlerden ayıran şey, üyelerinin çıkarlarını salt temsil etmenin ötesinde, bu çıkarları şekillendirmede oynadıkları rolün niteliğinden kaynaklanıyordu (s. 168).

Hükümetle kurulan partikülarist ilişkiye örnek olabilecek ilk gönüllü büyük girişimci derneği TÜSİAD'dır. TÜSİAD'ın toplumdaki konumu hep yalıtılmış olarak kalmıştır ve dernek ekonomik gücünü siyasi nüfuza çevirmeye çalışan bir zenginler kulübü damgası yemiştir. TÜSİAD üyelerinin sahip oldukları ekonomik güce rağmen AKP hükümetiyle soğuk, hatta çatışmalarla dolu bir ilişki içinde oluşlarını görmek gerekmektedir. Bu uyumsuzluk, TÜSİAD ile AKP'nin ideolojik köken farklılıklarından kaynaklandığı söylenebilir (s. 175-176).

Beşinci bölümde genel olarak siyasi kutuplaşma özel olarak da yerel düzeyde kutuplaşmadan söz edilmiştir. Kitabın iddiasına göre AKP döneminde yoğun bir kutuplaşma oluşmuş ve hükûmetin siyasi direnişe ve muhalif gruplara karşı hoş görüsü giderek azalmıştır.

Yerel ve merkezî hükûmet arasındaki siyasi çatışmalar ve yerel düzeydeki siyasi yarılmalar önemli olmakla beraber Türkiye iş dünyası içindeki siyasi yarılmaları, muhafazakâr taşralı Müslüman burjuvazi ile eski sanayi merkezlerindeki köklü ve seküler iş adamları arasında bir ikiliğe indirgemenin imkânsız olduğu görülmektedir. Kitabın iddiası sanayinin yer değiştirme eğilimi ve taşra kentlerinin Türkiye ekonomisindeki mevcut konumunu tartışarak devam etmektedir. Bu tartışmada Gaziantep, Kayseri ve İzmir’de sürdürülmüş alan araştırmasına dayanmaktadır. Bunlardan ilk ikisi, yerel kalkınmanın başarılı örnekleri arasında gösteriliyorken AKP döneminde ihracat faaliyetlerinde bir azalma gerçekleşen İzmir’in başarısızlığı tam bir zıtlık oluşturur. Alan araştırması sırasında hem Kayseri’nin hem de Gaziantep’in belediyesi AKP tarafından yönetiliyorken İzmir’de ise belediye CHP’nin elindedir ve şehir genelde siyasal İslam’a, özelde ise AKP hükûmetine muhalefetin önemli bir mecrasıdır. Bundan dolayı İzmir’in cezalandırıldığı düşünülür (s. 224-225).

Ayrıca bu bölümde sanayinin yer değiştirmesi üzerine literatürde beş şehir başarılı bölgesel sanayileşme örnekleri olarak ele alınır: Denizli, Gaziantep, Kayseri, Konya ve Kahramanmaraş.

Kitabın İngilizce orijinalinin 2013 Bahar’ında yazılmasından sonra Türkiye’deki iki gelişme kitaba ek yapılmasına neden olmuştur. Bunlar Taksim Meydanı’ndaki Gezi Parkı protestoları ve 17-25 Aralık operasyonlarıdır. Yazarlara göre bu olaylar, kitabın alt başlığındaki “siyaset, din ve iş dünyası” arasındaki ilişkilerle yakından ilgilidir (s. 255).

Yazarlara göre Türkiye’nin en eski ve en güçlü şirketler grubu olan Koç’un destek olduğu Gezi protestoları, anti-kapitalist söylemle çelişen ama kapitalizmin belirli bir biçimine karşı “toplumun kendini koruyuşundan” ve kendiliğinden ortaya çıkan bu kendini savunma sürecinin sınıf ötesi niteliğinden söz eden Polanyi’nin yaklaşımına pek de ters düşmeyen bir gelişmeydi (s. 257).

Yine 17-25 Aralık olayları ise siyasi İslam'ın tabanındaki yarıma ve saflaşmayı ifade ederken aynı zamanda da siyasal İslam'ın yeni bir safhaya, Cihan Tuğal'ın kullandığı terimle “sekteryen muhafazakârlık” safhasına yönelişi süreci içine oturtulması mümkün olabilir (s. 263).

Kitapla ilgili son olarak şunlar ilave edilebilir. Uyarılarda bulunulmasına karşın kitaptaki Polanyi etkisi² hatırı sayılır bir biçimde gözlemlenmektedir. Tabii bunu söylerken bir kısıttan bahsedilmemektedir. Bizatihi Polanyi'nin piyasa-devlet arasındaki ilişki biçimlerine dair analizleri kapitalizmin seyrini anlamak adına önemlidir. Zaten yazarların Türkiye ekonomisini okuma biçimi de bu perspektifle uyumludur.

Kitabın bir diğer özelliği, Ayşe Buğra'nın “Devlet ve İşadamları” adlı kitabının bir devamı niteliğinde olmasıdır. Deyim yerindeyse, Türkiye ekonomisi ile ilgili analizde adı geçen kitabın bıraktığı noktadan “Türkiye’de Yeni Kapitalizm (Siyaset, Din ve İş Dünyası)” adlı kitabın analizi devam ettirmekte olduğu söylenebilir.

Kitabın alan araştırmasına dayanan bölümlerinde ise gazete haberlerine ve yorumlarına başvurularak yapılan analizlerin kitabın ciddiyetini ve akademik niteliğini azaltmakta olduğu söylenebilir. Zira Türkiye ekonomisine dair nitelikli tarihsel bir perspektife dayanılarak yapılan analiz, güncel politikanın kısır açmazına girerek bir tarafgirlik görüntüsü sunmaktadır. Bu durum, apriori olarak edinilen bir pozisyondan dolayı, yaşanan tüm güncel politik gelişmeleri tek taraftan okuma noktasına kitabı getirmektedir.

Dinin sadece kültürel düzeyde ele alınması da kitabın eleştirilmesi gereken bir diğer noktası olarak görülebilir. Dinin sadece kültürel bir matrise indirgenmesi, onun çok boyutlu ve yaşamı kuşatan yönlerinin yok sayılmasına yol açabilir. Dolayısıyla bu da dini bir yaşam tarzı olarak gören insanları sosyolojik olarak marjinalleştirecektir. Yine bununla bağlantılı olarak yazarlar dini de içine alan ama onunla sınırlı kalmayan yeni bir ahlak ilkeleri de önermektedirler (s. 74-75).

Yazarların Gezi protestoları ile ilgili yorumlarının ise abartılı olduğu söylenebilir. Bu protestoları, “kapitalizmin bir biçimine karşı toplumun kendini koruyuşu” olarak sunmak, Türkiye'nin toplumsal yapısının bilinçli olarak analiz

2 Polanyi etkisinden kasıt, Polanyi'nin devlet müdahalesinin piyasa ilişkilerinin genişlemesinde can alıcı bir etken olduğunu gösteren analizidir. Değerlendirilmesi yapılan *Türkiye’de Yeni Kapitalizm (Siyaset, Din ve İş Dünyası)* adlı eser de, Polanyi'nin bu yaklaşımından yola çıkılarak yazılmıştır dense yeridir.

edilmediğini göstermektedir. Gezi protestolarına katılan kitlenin, katılımcılar tarafından sürekli sınıflar arası niteliği vurgulansa da, Türkiye'deki toplumsal yapıda seçkin ve cumhuriyetçi bir skalada durduğu rahatlıkla söylenebilir. Bundan dolayı bu protestoları, toplumun kendini koruyuşu olarak değil ama toplumun belli kesiminin tepkisi olarak görmek gerekir.

Kısacası kitabın Türkiye ekonomisinin ana izleğini anlamak adına devlet ve iş adamları arasında çeşitli ilişkiler kurarken ufuk açıcı bir şekilde başarılı olduğu gözlemlenirken Türkiye'de din ve dindarlık ile ilgili analizlerinde ise aynı oranda başarılı olup olmadığı tartışmalıdır.